

<https://helda.helsinki.fi>

Jean-Jacques Rousseau : Kansainvälisen politiikan teoreetikko

Aissaoui, Alex

2009-04-15

Aissaoui , A 2009 , ' Jean-Jacques Rousseau : Kansainvälisen politiikan teoreetikko ' ,
Kosmopolis , Vuosikerta. 39 , Nro 4 , ELE-1479641 , Sivut 9-26 . <
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1479641> >

<http://hdl.handle.net/10138/325596>

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Jean-Jacques Rousseau: Kansainvälisen politiikan teoreetikko¹

¹ Artikkelin perustuu tekijän laatimiin käännöksiin, jotka julkaistaan kirjana keväällä 2010

Alex Aissaoui

Jean-Jacques Rousseau (1712–78) oli yksi valistuksen aikakauden keskeisistä filosofiista Montesquieun ja Voltairin ohella. Vastoin yleistä käsitystä Rousseau ei tuotannossaan käsitellyt vain kasvatustilafilosofiaa ja valtio-opillisia kysymyksiä, vaan hän analysoi terävästi myös aikansa kansainvälistä politiikkaa laatimissaan esseiden sarjassa. Yhdessä *Yhteiskuntasopimuksesta*-käsikirjoituksen kanssa näiden tekstien oli tarkoitus muodostaa politiikan yleisesitys keskeneräiseksi jääneessä teoksessa, jonka oli määrä lopullisesti sinetöidä Rousseauin maine merkittävänä ajattelijana. Tässä artikkelissa tarkastellaan näitä Rousseauin tuotannossa vähemmälle huomiolle jääneitä kirjoituksia, jotka kohdistuvat pysyvän rauhan teemaan sekä Euroopan yhdyntymiseen ja kysymykseen Euroopan rajoista ja identiteetistä.

Rousseau kansainvälisten suhteiden tutkimuksen teoreetikkona

Jean-Jacques Rousseau (1712–78) tunnetaan valistusajattelijana pääasiassa teoksista *Emile eli kasvatuksesta* (1762) sekä *Yhteiskuntasopimuksesta* (1762). Rousseau ei silti tuotannossaan käsitellyt vain kasvatustilafilosofiaa ja valtio-opillisia kysymyksiä, vaan 1700-luvun ensyklopedistiselle perinteelle tyypillisesti Rousseau pyrki olemaan moniosaaja: hän kirjoitti niin musiikista, tieteistä ja taiteista kuin poliittisesta taloudesta tai teatterista. Rousseauin monipuolisuudelle loi osaltaan edellytykset se, että valistuksen vuosisadalla akateemisten oppiaineiden väliset rajat eivät 2000-luvun tavoin olleet vielä vakiintuneet ja institutionalisoituneet omiksi oppituleiksi.

Ajattelijana Rousseau kuitenkin profiloitui valistusfilosofina ja yhteiskuntateoreetikona. Yllä mainitut esitykset, joita pidetään kasvatustieteen ja valtio-opin klassikkoina, ovat tästä pysyvä muistutus. Etenkin *Emile* on kiintoisa, sillä siinä Rousseau tekee kasvatustilafilosofian pohdintojen lomassa viittauksia samoihin aikoihin työstämiinsä esseisiin, jotka käsitelivät eurooppalaista valtiojärjestelmää. Näissä vakiintuneen aseman saavuttaneissa teoksissa sekä muutamassa muussa, kuten *Eriarvoisuuden yhteiskunnallisista ja sosiaalisista perusteista* (1755) ja keskeneräiseksi jääneessä esseessä *Kielten alkuperästä* (1755), Rousseau lähestyi aiheita, jotka tulivat esille hänen kansainvälisten suhteiden tilaa pohtineissa teksteissään. Sota ja rauha, luonnontila, valtio-oikeus, voimatasapaino, valtiojärjestelmän anarkkinen

luonne sekä eurooppalainen valtioliitto olivat valistusfilosofin ajattelun keskiössä, joihin tämä geneveläinen kellosepän poika laajassa tuotannossaan toistuvasti viittasi.

Kansainvälistä politiikkaa käsittelevillä kirjoituksillaan Rousseau halusi saada Montesquieun tavoin tunnustusta ja kuuluisuutta itselleen.² Tähän valistusajattelijamme pyrki markkinoimalla muun muassa ”valtio-oikeuden” (*droit politique*) -käsitettä, jonka hän ymmärsi laajemmassa mielessä kuin Montesquieu, joka oli *Lakien henki* -teoksessaan (1748) käsitellyt ennen muuta valtiosääntöoikeudellisia kysymyksiä, joista vallanjako-opilla on ollut pitkäaikaisin vaikutus valtioteoriaan. Rousseau katsoi valtio-oikeudessa, samoin kuin kansainoikeudessa³, olevan vakavia puutteita, sillä niitä tutkineet luonnonoikeudellisen koulukunnan lainoppineet – ennen muuta Barbeyrac, Grotius, Hobbes ja Pufendorf – olivat hänen mukaansa pyrkineet legitimoimaan monarkkien rajattoman vallan kansalaisten vapauksien kustannuksella. Näihin epäkohtiin hän viittasi *Emile*-teoksessaan⁴:

Ainoa meidän ajan miehistä, joka olisi kyennyt luomaan tätä suurta ja hyödytöntä tiedettä, olisi ollut kuuluisa Montesquieu. Mutta hän ei pitänyt silmämääränään käsitellä valtiollisen oikeuden periaatteita; hän tyytyi käsittelemään jo voimassa olevien hallitusten säästöistä oikeutta; eikä mikään maailmassa ole erilaisempaa kuin nämä kaksi tutkimusalaa [...] Lopuksi tarkastamme mitkä ovat sota-oikeuden varsinaiset perusteet ja tutkimme miksi Grotius ja muut ovat esittäneet ainoastaan vääriä perusteita.⁵

Erityisen voimakkaasti Rousseau hyökkäsi Grotiusta vastaan teoksessaan *Yhteiskuntasopimuksesta*, missä hän katsoi jälkimmäisen kirjoittaman klassikkoesityksen *Sodan ja rauhan oikeudesta* (1626) olleen lähinnä apologia ruhtinaiden mielivaltaiselle vallankäytölle:

Grotius, Ranskaan paenneena, isänmaahansa tyytymättömänä, haluten imarrella Ludvig XIV:tä, jolle hänen kirjansa on omistettu, ei säästä mitään riistääkseen kansoilta kaikki niiden oikeudet ja omistaakseen ne kaikella mahdollisella taidolla.⁶

Jean-Jacques Rousseau kritisoi lainoppineita kuten Grotiusta ja Hobbesia – myös niissä esseissä, jotka ovat kyseisen artikkelin tarkastelun kohteena. Tavoitteena hänellä ei kuitenkaan ollut kyseenalaistaa luonnonoikeudellisen koulukunnan kysymyksenasetteluja kokonaisuudessaan, vaan suunnata kansainoikeus palvelemaan enemmän alamaisten kuin hallitsijoiden etuja. Valistusajattelijan tapa lähestyä sotaa humanitaarisesti mitä tulee sodan oikeutta koskeviin kysymyksiin, kuten sodan julistukseen, sotaa käyvien osapuolten määrittelyyn, siviiliväestön oikeuksien suojeluun, sotavankien kohteluun sekä voittajan oikeuksiin, oli edellä aikaansa – mihin on kiinnitetty huomiota myös Rousseau-tutkimuksessa⁷ erityisesti. Teema on sittemmin tullut ajankohtaiseksi paitsi Geneven sopimusten ja toisen maailmansodan sotasyllisyysoikeudenkäyntien myötä myös kylmän sodan jälkeisellä kaudella. Yhtenä esimerkkinä tästä on entisen YK:n pääsihteerin Kofi Annanin kannanotto, jonka mukaan valtion suvereniteetti on uudel-

² Derathé 1995, 53–54.

³ Englantilainen utilitarismin keskeinen hahmo, Jeremy Bentham, alkoi käyttää nimitystä ”kansainvälinen oikeus” (1780), jotta tämä oikeustieteen ala erottuisi aiempaa selkeämmin kansallisesta oikeudesta.

⁴ Muistelmateoksessaan *Tunnustuksia* (1782) Rousseau katsoi *Emilen* olevan kaikista kirjallisista töistään paras ja merkittävin. Ks. Rousseau 2002, 338; Rousseau 1938, 293.

⁵ Rousseau 1933, 979, 998 (Jalmari Hahlin käännöksen mukaan); Rousseau 1966, 600, 611.

⁶ Rousseau 1918, 59 (J. V. Lehtosen käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 370 ja Derathé 2003, 1456.

⁷ Ks. esim. Stelling-Michaud 2003, cl.

⁸ Ks. Annan 1999, 49–50.

leenmäärittelyn kohteena, sillä valtioiden perustehtävän täytyy olla yhä enemmän sidoksissa yksilön, ei valtion etuun.⁸

Seuraavassa tarkastellaan lähemmin Rousseau laatimia kansainvälisten suhteiden tilaa käsitteleviä tekstejä.

Yhteiskuntasopimuksesta valtiosuhteita koskevaan sopimukseen

Tekstit, joissa Jean-Jacques Rousseau analysoi kansainvälisten suhteiden tilaa, voidaan jakaa kahteen osaan. Ensimmäinen osa koostui kirjoituksista, joissa hän tarkasteli ajatusta pysyvän rauhan luomisesta Eurooppaan. Kyseessä oli tulkinta Charles Irénée Castel de Saint-Pierren (1658–1743) – toiselta nimeltään Saint-Pierren apotti – Espanjan perimyssodan aikana (1701–14) laatimasta laajasta teoksesta *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*, jossa tämä filosofi pohti keinoja luoda pysyvä rauha Eurooppaan, jonka avulla voitaisiin päästä eroon jatkuvien sotien kierteestä. Kyseinen teos julkaistiin kolmessa osassa Utrechtin kaupungissa vuosina 1713 ja 1717.⁹ Valistusajattelija tarttui kirjoitushankkeeseen, joka sai nimekseen *Saint-Pierren apotin ikuiseen rauhaan tähtäävästä suunnitelmasta* (1761) sekä *Ikuisen rauhansuunnitelman kritiikkiä* (1782). Näiden lisäksi Rousseau laati lyhyen epilogiityypin kirjoituksen (*Fragments*) *Jälkikirjoitus Saint-Pierren apotin rauhansuunnitelmasta* (1758). Se luetaan osaksi niitä tekstejä, jotka valistuskirjailija omisti Saint-Pierrelle.¹⁰

⁹ Ks. Post 1932, 14, 48–49.¹⁰ Tämän puolesta puhuu kirjoitusajankohta 1758, joka perustuu Rousseauin omiin merkintöihin (Charles E. Vaughan (1854–1922) mukaan) sekä tekijän suora viittaus Saint-Pierren apottiin. Ks. Stelling-Michaud 2003, 1551.

Toisessa osassa Rousseau keskittyi aiempaa selkeämmin kysymykseen sodan olemuksesta. *Ikuisen rauhansuunnitelman kritiikin* tavoin nämäkin esitykset – *Sotatila syntyy yhteiskuntatilasta* (1896) ja *Katkelmia sodan luonteesta luonnontilassa ja yhteiskuntatilassa* (1896) – julkaistiin vasta valistusajattelijan kuoleman jälkeen, mikä osaltaan kuvastaa niiden fragmentaarista luonnetta valistusajattelijan kirjallisuudessa tuotannossa.

¹¹ Ks. Aiko 2006, 100; Derathé 1995, 54, 59–60, 393–396; Rousseau 2002, 153; Rousseau 2003, 349.

Yhdessä näiden kirjoitusten piti muodostaa pohja politiikan yleisesitykselle (*Institutions politiques*¹¹), joka olisi ollut jatkoa *Yhteiskuntasopimukselle*. Rousseauin tuotantoon syvällisesti tutustunut sveitsiläishistorioitsija Sven Stelling-Michaud (1905–86) on nimittänyt esseitä ”Valtiosuhteita koskevaksi sopimukseksi” (*Contrat international*). Vaikka Stelling-Michaud’n tulkinta on liioiteltu, sillä Rousseau ei koskaan saanut projektia päätökseen haluamassaan muodossa, on se osoitus tekijän niille antamasta potentiaalisesta painoarvosta. Saamme tästä vihjeen *Yhteiskuntasopimuksen* viimeisessä IX luvussa sekä *Saint-Pierren apotin ikuiseen rauhaan tähtäävän suunnitelman* esipuheessa:

Esitettyäni valtio-oikeuden todelliset johtavat aatteet ja koetettuani pystyttää valtion omalle perustalleen, olisi minun nyt vielä tuettava sitä ulkonaisilla suhteilla; mikä käsittäisi kansainvälisen oikeuden, kaupan, sodan ja valloitus-oikeuden, julkisen oikeuden, liitot, neuvottelut, sopimukset yms. Mutta tämä kaikki muodostaa uuden minun rajoitetulle katseelleni liian avaran tutkimusalueen [...]”¹²

¹² Ks. Rousseau 1918, 225 (J. V. Lehtosen käännöksen mukaan).

Kun Saint-Pierren herttua kuusi vuotta sitten uskoi minulle setänsä Saint-Pierren apotin intohimoiset käsikirjoitukset, ryhdyin lyhentämään hänen tekstejään tehdäkseni niistä helppolukuisempia sekä soveltuvien osin tunnetumpia. Tarkoitukseni oli julkaista tämä lyhennelmä kaksiosaisena, joista ensimmäinen olisi sisältänyt tiivistelmät Saint-Pierren kirjoituksista ja toinen perustellun arvion jokaisesta yksittäisestä suunnitelmasta. Muutaman yrityksen jälkeen havaitsin kuitenkin, ettei tämä tulisi minulta luonnistumaan. Luovuin näin ollen tästä ajatuksesta kirjoitettua lyhennelmät ainoastaan *Ikuista rauhaa* ja *Polysynodia* koskien.¹³

Rousseau luopui näin tästä hankkeesta, mutta hän säilytti – jälkimä ilman onneksi – siitä ensimmäisen osan, jonka nimeksi tuli *Yhteiskuntasopimuksesta*. Nyt suomeksi käännetty essee kuitenkin valaisevat näitä keskeneräisiksi jääneitä osioita teoksesta, joka ei koskaan valmistunut.¹⁴ Ne jatkavat suomalaisten Rousseau-käännösten sarjaa, joiden tunnusomaisena piirteenä voidaan pitää tietynasteista suppeutta, joskin valistusajattelijan esitykset on keskeisten teosten osalta suomennettu.¹⁵ Vaikka tässä yhteydessä ei ole tarkoituksenmukaista tarkemmin puuttua suomalaisen käännöstradition taustoihin, muun muassa *Emile*-käännöksen melko myöhäistä ajankohtaa (1905) selittävät etenkin hegeliläisen filosofian keskeinen asema Suomessa 1800-luvulla, maamme syrjäinen sijainti sekä konservatiivinen poliittinen ilmasto osana Venäjän suuriruhtinaskuntaa.¹⁶

Saint-Pierren apotin ikuiseen rauhaan tähtäävästä suunnitelmasta ja Ikuisen rauhansuunnitelman kritiikkiä

Rousseau aloitti kansainvälistä politiikkaa käsittelevien kirjoitusten kirjalliset valmistelut kunnianhimoa uhkuen. Omien sanojensa mukaan kyse oli tutkimuksesta, jota hän oli kaikista kirjallisista töistään ”pohtinut pisimpään, suurimmalla innokkuudella, koko ikänsä ajan”, ja jonka oli määrä lopullisesti sinetöidä Rousseauin maine merkittävänä ajattelijana.¹⁷ Tekstin laatiminen kumpusi hänen halustaan ymmärtää, mikä on valtion luonne, paras mahdollinen hallitusmuoto, uskonnon ja valtion suhde toisiinsa. Näitä kysymyksiä Rousseau oli alkanut mietiskellä toimiessaan Ranskan lähetystön sihteerinä Venetsiassa (1743–44), jonka tasavaltalaista hallintoa hän *Yhteiskuntasopimuksesta*-teokseensa kritisoi rappeutuneeksi, korruptoituneeksi ja ”kaikkein pahimmaksi hallitusmuodoksi”¹⁸.

Pariisiin Rousseau siirtyi vuonna 1745, mutta alkoi vakavasti työstää laajaa esitystään vasta vuosina 1750–51 ja silloinkin melko katkonaisesti, ”salaa”, kuten hän asian ilmaisi *Tunnustuksia*-teoksessaan.¹⁹ Lopullisen kimmokkeen kirjoitusprojektille antoi Madame Dupin²⁰, jonka toivomuksesta Rousseau alkoi lokakuussa 1754 valmistella lyhennelmää Saint-Pierren apotin kolmiosaisena ilmestyneestä teoksesta *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*. Rousseauilla ei ollut helppo tehtävä edessään: Saint-Pierren pedanttinen, raskas ja lukuisia toistoja sisältävä 1300-sivuinen esitys oli saanut kielteisen vastaanoton Euroopassa.

¹³ Ks. Rousseau 2010 (artikkelin laatijan käännöksen mukaan).

¹⁴ Omaelämäkerrassaan *Tunnustuksia* Rousseau paljastaa polttaneensa työn alla olevasta *Institutions politiques* esityksestään ne osat, joita hän ei saanut päätökseen. Ks. Rousseau 2002, 275, 506.

¹⁵ Jean-Jacques Rousseauin laajasta kirjallisesta tuotannosta on suomeksi käännetty neljä teosta: *Émile eli kasvatuksesta* (suom. Jalmari Hahl, 1905), *Yhteiskuntasopimuksesta, eli, Valtio-oikeuden johtavat aatteet* (suom. J. V. Lehtonen, 1918), *Tunnustuksia* (suom. osittain Edwin Hagfors, 1938) sekä *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista* (suom. Ville Keynäs, 2000).

¹⁶ Tätä koskien ks. esim. Kivirauma 2004, 145–146; Rinne 2004, 181–183, 190; Suortti & Mutanen 1997, 6–7.

¹⁷ Rousseau 2002, 153; ks. myös Rousseau 1938, 211.

¹⁸ Rousseau katsoi tasavaltalaisen järjestelmän muuttuneen Venetsiassa perinnölliseksi aristokratiaksi, jonka hän katsoi edustavan aristokratian vääristynyttä muotoa, oligarkiaa ja tyranniaa. Ks. Aiko 2006, 101; Hoffmann & Fidler 1991, xii; Rousseau 2003, 406–407.

¹⁹ Rousseau 2002, 153.

²⁰ Madame Dupin (1706–97) oli aatelisten salonkia kirjailijoille, filosofiille ja muille aikansa oppineille, mm. de Fontenellelle, Saint-Pierren apotille ja Voltairille.

²¹ Rousseau 2002, 173.

²² Rousseau pelkäsi valmistelemansa teoksen olevan: "...liian uskalias sinä aikana ja siinä maassa, jossa kirjoitin, ja ystäväni pelästyksen sitovan vapauttani työtä suorittaessani" (Edwin Hagforsin käännöksen mukaan). Ks. Rousseau 2002, 154; Rousseau 1938, 212.

²³ Ks. Post 1932, 173.

²⁴ Eurooppaa raastoi tällöin seitsenvuotinen sota (1756–63) ennen muuta Englannin ja Ranskan sekä Venäjän, Preussin ja Itävallan välillä, mutta myös Pohjois-Amerikassa, Länsi-Intian saaristossa, Afrikan länsirannikolla ja Intiassa sekä näitä alueita ympäröivillä valtamerillä. Tätä sotaa on pidetty – Churchillin mukaillen – maailman historian ensimmäisenä varsinaisena "maailman-sotana".

²⁵ Keski- ja uudella ajalla mm. Pierre Dubois (1306), Jiří Poděbrad (1462–64), Émeric Crucé (1623) sekä Sullyn herttua (1635–38) ottivat kukin omista lähtökohdistaan tavoitteekseen yleisen rauhan luomisen Eurooppaan. Ks. mm. Kende 1989, 233–236; Larus 1965, 1–5; Post 1932, 41; Roosevelt 1999, 1–2.

²⁶ Ks. Stelling-Michaud 2003, cxxxv–cxxxvi, cxliv.

Valistusajattelijan suopeaa suhtautumista Saint-Pierreä ja hänen teesejään kohtaan selittää muun muassa se, että hän oli nuorena miehenä ohimennen tavannut²¹ tämän omintakeisen ajattelijan, jonka persoona oli tehnyt Rousseauhon vaikutuksen. Hän asetti kuitenkin kirjoitustyön ehdoksi sen, että saisi tuoda esille omia ajatuksiaan ja käsitellä Saint-Pierren rauhanteemaa vapaasti. Lopputuloksena tästä oli tiivistelmä Saint-Pierren rauhansuunnitelmasta. Kyseessä oli sekoi-tus Rousseau omaa analyysiä yhdistyneenä Saint-Pierren ajatteluun, joskin jälkimmäisen vaikutus näkyy lopulta vain hyvin pelkistetyksi. Rousseau kuitenkin luopui *Institutions Politiques* -teoksen loppuunsaattamisesta. Keskeisinä syinä tälle voidaan pitää Saint-Pierren kirjoitusten mainittua raskaslukuisuutta sekä ennen muuta Rousseau omaa kriittisyyttä²² hanketta kohtaan. Merkityksellistä jälkimaailman kannalta kuitenkin on, että ilman Rousseau myötävaikutusta Saint-Pierren ajatukset olisivat jääneet vaikutuksiltaan huomattavasti vähäisemmiksi 1700-luvun Euroopassa.

Saint-Pierren apotin ikuiseen rauhaan tähtäävästä suunnitelmasta samoin kuin *Ikuisen rauhansuunnitelman kritiikkiä* olivat Rousseau kansainvälistä politiikkaa käsittelevistä teksteistä merkittävimmät, sillä niissä hän tarkasteli eksplisiittisesti eurooppalaisen valtiojärjestelmän luonnetta. Rauhansuunnitelma sai kuitenkin osakseen voimakasta kritiikkiä valistusajan Euroopassa. Voltaire suhtautui tekstiin ivallisen sarkastisesti ja kritisoi erityisesti ajatusta yhteiseurooppalaisista valtiopäivistä. Hän piti pysyvää rauhaa epäkäytännöllisenä – huomattavasti vaikeampana hankkeena kuin esimerkiksi universaalin yleiskielen, *lingua francan*, luomista.²³ Saksalainen filosofi Friedrich Melchior Grimm taas arvosteli Preussin kuningas Fredrik II:lle osoittamassaan kirjeessä (1761) Rousseaut tämän huomioista Pyhää saksalais-roomalaista keisarikuntaa koskien, jonka asemaa Euroopan valtiojärjestelmää vaikuttavana voimana hän katsoi valistusajattelijan liioittelevan. Rousseau kotikaupungista Genevestä kotoisin oleva pastori Jacob Verne kiinnitti ironisesti huomiota siihen, että huolimatta Rousseau rauhansuunnitelmasta: "sota"²⁴ tekee tuhojaan Euroopassa eivätkä ihmiset kuuntele [Rousseau] neuvoja". Arvostelevat kannanotot rauhanteemaa kohtaan eivät ole sinällään yllätys, sillä ajatus pysyvästä rauhasta suurvaltojen välillä oli vielä 1700-luvun Euroopassa utopistinen, joskin ideaalina pyrkimyksenä se toki on vanhempaa perua eurooppalaisen poliittisen ajattelun traditiossa²⁵.

Toisaalta rauhansuunnitelmaan suhtauduttiin myös mielenkiinnolla. Englannissa teksti käännettiin samana vuonna, kuin se ilmestyi ranskaksi Amsterdamissa, ja siihen tutustui esimerkiksi moraalifilosofi Richard Price. Yhdysvalloissa sen lukijakuntaan kuului muun muassa Amerikan vallankumoukseen näkyvästi vaikuttanut lehtimies, kirjailija ja poliitikko Thomas Paine. Merkittävin vaikutus Rousseau työstämällä rauhansuunnitelmalla oli kuitenkin Saksassa²⁶.

Saksalainen valistusfilosofi Immanuel Kant (1724–1804) kirjoitti vanhuudenpäivinään maineikkaaksi jääneen teoksen *Ikuisesta rau-*

hasta (Zum ewigen Frieden) vuonna 1795. Kirjan nimi itsessään oli jo osoitus siitä, että tämä Königsbergistä kotoisin ollut ajattelija ammensi omaan esitykseensä aineksia sekä Rousseau'n että Saint-Pierren apotin kirjoituksista. On yleisesti tiedossa, että Kant sai vaikutteita Rousseaulta, mutta vähemmälle huomiolle on jäänyt, miten kyseinen essee näkyi tämän saksalaisfilosofin tuotannossa. Kant oli lukenut Saint-Pierren apotin teoksen, ennen kuin tutustui Rousseau'n käsikirjoitukseen. Myöhemmin Kant nimitti näitä kahta ajattelijaa ”oppaiksi”, jotka Platonin ohella “[...] johdattavat ihmiskunnan kohti suurta päämäärää: kansainyhteisöä”.²⁷

²⁷ Mt., 2003, cxlv.

Saint-Pierren ja Rousseau'n ajatukset saivat kannatusta 1700-luvun lopulla myös muiden saksalaisfilosofien parissa – joista nimekkäimpänä mainittakoon modernin kansallisuusaatteen isähahmo Johann Gottfried von Herder. Syvällisimmin Rousseau'n rauhanteesejä työsti kuitenkin juuri Kant, joka geneveläisen valistusajattelijan tavoin katsoi valtioiden sisäisen uudistamisen olevan sidoksissa valtioiden välisten suhteiden – etenkin suurvaltasuhteiden – uudistamiseen. Vaikka Kant katsoikin luonteeltaan anarkkisen²⁸ valtiojärjestelmän muuttamisen toteutuvan parhaiten tasavaltalaisen²⁹ valtiomuodon pikemminkin kuin Saint-Pierren ja Rousseau'n markkinoiman maanosanlaajuuden ja laajoin toimivaltuuksin varustetun valtiopäivien kautta, nojasi hän kysymyksenasetteluissaan edellä mainittuihin ajattelijoihin.

²⁸ Anarkia-käsitteen kansainvälisten suhteiden tutkimuksen piiriin toi Goldsworthy L. Dickinson (1916, 1926), joskin käsitteen juuret ulottuvat 1700-luvulle (ks. Montesquieu 1748).

²⁹ Kantin mielestä tasavalta oli ainoa mahdollinen tapa päästä eroon hobbesilaisesta maailmasta, sillä ”tasavallat ovat kykenemättömiä sotaisuuteen”. Kant ei kuitenkaan – Saint-Pierren ja Rousseau'n tapaan – tuonut esille institutionaalisia järjestelyjä, joiden avulla tasavallat sopisivat keskinäisten kiistojen ratkaisusta vaan jätti tämän kysymyksen avoimeksi (ks. Walsh 1991, 309).

³⁰ Rousseau 2002, 174.

Kuvaavaa onkin, että tekstiä ei edes vakavasti ottaen asetettu sensuurinalaiseksi, siinä määrin mielikuvituksellisenä sen sisältöä pidettiin. Rousseau'n omien sanojen mukaan:

Ministeriöiden kanslioissa Saint-Pierreä oli koko ajan pidetty saarnaajana pikemminkin kuin todellisena poliitikkona, joten hänen annettiin puhua vapaasti, sillä oli ilmeistä että kukaan ei häntä kuunnellut.³⁰

Rousseau sitä vastoin oli yksi niistä harvoja Saint-Pierren aikalaisia, jotka ottivat tämän rauhanprojektin vakavasti, vaikka laatikin kyseiset tekstit ”tilaustyönä”. Se selittää Rousseau'n myöteämielisiä asennoitumista esitellä laajalle yleisölle apotin ajatuksia. Tämä ilmenee niin 1) *Ikuisen rauhan tähtävässä suunnitelmassa* kuin 2) *Rauhansuunnitelman kritiikissä*:

1) Koskaan ei ole ollut ylevämpää, kauniimpaa eikä hyödyllisempää ihmismieltä askarruttavaa suunnitelmaa kuin ajatus ikuisesta rauhasta kaikkien Euroopan kansojen kesken. 2) [...] se on hyvin laadittu ja perusteltu kirja, jolla on oma tärkeä paikkansa.³¹

³¹ Rousseau 2010 (Alex Aissaouin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 563, 591.

Puolustamalla ja levittämällä Saint-Pierren ajatuksia Rousseausta tuli näin rauhanaatteen puolustaja 1700-luvun Euroopassa, millä oli pysyvä vaikutus pasifistisiin rauhanteorioihin. Kuitenkin myös Rousseau oli kriittinen Saint-Pierreä kohtaan. Useimmista muista aikalaisista poiketen tämä kritiikki ei kohdistunut itse pysyvän rauhan teemaan, vaan Saint-Pierren naiviin luottamukseen siitä, että aikakauden monarkit pitäisivät maanosanlaajuista valtioliittoa hyödyllisenä ja tarpeellisenä hankkeena.³² Rousseau'n kyyninen käsitys ruhtinaitten pyy-

³² Ks. Aiko 2006, 117.

teistä paljastuu selkeästi *Ikuisen rauhansuunnitelman kritiikissä*, missä hän tiivistää heidän valtopoliittiset motiivinsa seuraavasti:

Kuninkaiden [...] kaikki toiminta keskittyy yksinomaan kahteen asiaan: he pyrkivät laajentamaan valtaansa valtion rajojen ulkopuolelle sekä tekemään siitä entistä yksinvaltaisempaa rajojen sisällä.³³

³³ Rousseau 2010 (Alex Aissaouiin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 592.

³⁴ Aiko 2006, 118–119; ks. myös Kende 1989, 238–239.

Eurooppalaisen federaation perustaminen edellytti Rousseauin mukaan vallankumousta, jonka seuraukset saattoivat olla arvaamattomat.³⁴ Vallankumouksella Rousseau tarkoitti muutoksia valtioiden sisäisessä rakenteessa, ts. hallitusmuodossa. Tähän hän viittaa *Saint-Pierren apotin ikuisen rauhaan tähtäävän suunnitelman* alkulehdillä toteamalla:

Suurin osa valtiovallan huomiosta kohdistuu [...] lain ja järjestyksen turvaamisen sijasta sen oman turvallisuuden ylläpitämiseen ja niihin keinoihin, joilla puolustautua ulkopuolisia vastaan, pikemminkin kuin hallintovallan itsensä kehittämiseen.³⁵

³⁵ Rousseau 2010 (Alex Aissaouiin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 564.

Keskeinen ero Saint-Pierren ja Rousseauin välillä oli, ettei jälkimmäinen uskonut Euroopan valtioiden demokratisoitumisen olevan mahdollista omana aikanaan, vaan katsoi vallankäytön perustuvan pakoon ja väkivaltaan. Siinä missä Saint-Pierre viehättyi pysyvän rauhan ideasta Euroopassa, Rousseau pohti, mitkä olivat realistisesti edellytykset rauhanhankkeen toteuttamiselle ja päätyi *Ikuisen rauhansuunnitelman kritiikissä* johtopäätökseen:

Koska valtioliitot syntyvät ainoastaan vallankumousten kautta, kuka meistä uskaltaisi sanoa, onko tämä eurooppalainen valtioliitto toivottava vai pelättävä asia? Ehkä siitä itse asiassa aiheutuisi äkkiseltään enemmän harmea kuin mitä sen avulla voitaisiin tulevana vuosisatoina ehkäistä.³⁶

³⁶ Mt., 600.

Rousseauin pessimismiä rauhanhanketta kohtaan kuvastaa hyvin myös *Saint-Pierren apotin ikuisen rauhaan tähtäävän suunnitelman* esipuhe, missä hän toteaa:

Voisimmeko nähdä rauhan palautuvan lähitulevaisuudessa suurvaltojen välille, sillä jos aihetta käsitelleiden kirjoittajien näkökulmasta ei pysyvää rauhantilaa ole koskaan vallinnut, niin miksi se sitten meidän päivinämme olisi mahdollista aikaansaada?³⁷

³⁷ Mt., 1541.

Tämä ei kuitenkaan johtunut Rousseauin pessimistisestä suhtautumisesta itse pysyvän rauhan ajatusta kohtaan, vaan edellytyksistä saavuttaa se kansainväliseen anarkiaan perustuvassa valtiojärjestelmässä. Tämän hän tuo osuvasti esille esseensä lopussa:

Jos tämä suunnitelma jää kaikesta huolimatta toteutumatta, ei tämä johdu hankkeen utopistisesta luonteesta vaan ihmisten järjettömyydestä: on eräänlaista hulluutta olla tervejärkinen mieli puolten maailmassa!³⁸

³⁸ Mt., 589.

Rousseaun käsitys Euroopasta valtioyhteisönä

Saint-Pierren apotin ikuiseen rauhaan tähtäävässä suunnitelmassa Rousseau tarkasteli Eurooppaa valtiojärjestelmänä, jota saneli toimijoiden välinen rivaliteetti vastakkaisine liittostrategioineen ja sotien kierteineen. Hän katsoi Westfalenin rauhansopimuksen³⁹ (1648) antavan institutionaaliset puitteet valtiojärjestelmän olemassaololle, joka "[...] tulee ehkä pysyvästi säilymään nykyisen valtiojärjestelmämme (*système politique*) perustana".⁴⁰

Rousseau ei kuitenkaan tyytynyt vain tähän. Hän oli tietoinen siitä yhteenkuuluvuuden tunteesta, joka maanosamme kansakuntien välille oli vähitellen vuosisatojen aikana rakentunut. Valistusajattelijan mielestä Euroopan kansoja yhdisti "sama uskonto, kansainoikeus, yhteiset tavat, humanismi, kaupankäynti sekä tietynlainen tasapaino". Tämä teki Euroopasta Rousseau mukaan "todellisen yhteisön, jolla on uskontonsa, moraalikäsityksensä, tapansa ja jopa lakinsa". Erityisesti kristinuskolla oli maanosan identiteetin kannalta keskeinen asema:

Kolmas vielä edeltäviä voimakkaampi yhdysside oli uskonto. Ja kieltämättä Euroopassa vielä nykyäänkin säilynyt yhteisöllisyyden jäsenten välillä on nimenomaan kristinuskon ansiota jopa siinä määrin, että sellainen yhteisön jäsen, joka ei ole jakanut muiden käsityksiä tämän suhteen, on aina jäänyt ulkopuoliseksi näiden keskuudessa.⁴¹

Rousseau ei tuonut tässä esille mitään varsinaisesti uutta. Euroopan yhteisöllistä luonnetta oli korostanut jo Saint-Pierren apotti, joka oli pysyvää rauhanprojektia käsittelevässä esityksessään käyttänyt maanosasta nimitystä "Euroopan unioni"⁴². Myös ranskalainen Pradtiin apotti katsoi myöhemmin vuonna 1800 Euroopan muodostavan "yhden valtiollisen elimen, jota voisi hyvin nimittää Euroopan tasavallaksi".⁴³ Rousseau perusteli Euroopan erityisyyttä suhteessa muihin maanosiin myös topografisella selitysmallilla:

Todisteena tästä aloittakaamme vilkaisemalla Euroopan nykyistä tilaa. Kansakuntien luonnollisina rajoina toimivien vuorten, merten ja jokien sijainti näyttää määränneen näiden valtioiden lukumäärän ja koon. Voidaan sanoa, että maanosamme poliittinen järjestys on ainakin joiltakin osin luonnonolojen tulosta.⁴⁴

Tässäkään ei ollut poikkeuksellista uutta tulkintaa, sillä muun muassa Montesquieu oli teoksessaan *Lakien henki* kiinnittänyt vertailevasti huomiota Euroopan ja Aasian maantieteeseen ja päätynyt johtopäätökseen siitä, että

[...] Aasiassa on enemmän tasankoja, meret jakavat sen suurempiin osiin, ja kapeammat joet muodostavat siellä vähäisemmät esteet. Siksi valta on Aasiassa väistämättä despoottista.⁴⁵

Saint-Pierren apotin ikuiseen rauhaan tähtäävä suunnitelma oli aikaansa ajankohtainen kansainvälistä politiikkaa käsittelevä esitys, jossa käsiteltiin sodan ja rauhan teemojen lisäksi Euroopan rajoja sekä konfederation sisäistä rakennetta. Rousseau näkökulmasta, ja tässä hän nojasi Saint-Pierreen, esimerkiksi Venäjä tai Moskovan ruhtinaskunta

³⁹ Sittemmin maailmanpolitiikan kirjallisuudessa Westfalenin rauhansopimus (1648) on saanut lähes myyttisen virstanpylvään aseman, josta moderni suvereenien valtioiden järjestelmä katsotaan saaneen alkunsa (ks. mm. Holsti 1994, 40).

⁴⁰ Rousseau 2010 (Alex Aissaouin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 572.

⁴¹ Mt, 566.

⁴² Ks. Post 1932: 77; Saint-Pierre 1986, 10.

⁴³ Ks. esim. Gulick 1967, 11.

⁴⁴ Rousseau 2010 (Alex Aissaouin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 570.

⁴⁵ Montesquieu 2002, 324.

⁴⁶ Saint-Pierre taas sisällytti Turkin, samoin kuin Pohjois-Afrikan oman rauhanhankkeensa piiriin (ks. Post 1932, 49, 187; Saint-Pierre 1986, 296).

⁴⁷ Rousseau 2010 (Alex Aissaouiin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 575.

⁴⁸ Mt., 576.

⁴⁹ Ks. esim. Euroopan unionin perustuslaki 2004.

⁵⁰ Ks. mm. Evans & Newnham 1998, 41–44.

⁵¹ Rousseau 2010 (Alex Aissaouiin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 370.

⁵² Morgenthau 1978, 196; Sheehan 1996, 97.

⁵³ Sheehan 1996, 98.

– kuten se 1700-luvulla tunnettiin – oli osa eurooppalaista valtioliittoa, kun taas Turkki⁴⁶ kuului maanosan ulkopuolisiin naapurialueisiin. Mielenkiintoisempia ovat kuitenkin Rousseauin huomiot siitä, millä tavalla järjestetään valtioliiton sisällä jäsenvaltioiden väliset valta- ja menettelytapakysymykset. Hänen ehdotuksensa sisälsivät seuraavia aineksia:

[...] [T]äsmennetään niiden hallitsijoiden lukumäärä, joiden lähettiläillä on äänioikeus valtiopäivillä sekä kysymys siitä, keillä on oikeus liittyä valtioliittoon koskevan sopimuksen piiriin. Lisäksi päätetään järjestys, aika ja tapa, jolla puheenjohtajuus siirtyy säännöllisin väliajoin yhdeltä hallitsijalta toiselle. Viimein täsmennetään myös kysymys jäsenmaksuosuuksista ja tavasta, jolla ne kerätään konfederaation yhteisten menojen kattamiseksi.⁴⁷

[...] Euroopan konfederaation edustajilla on aina valta tehdä omien hoviensa ohjeistuksella päätöksiä – ensivaiheessa ääntenenemmistöllä ja loppuvaiheessa, kun viisi vuotta on kulunut, kolmen neljäosan enemmistöllä – tärkeiksi katsomistaan asioista hankkiakseen eurooppalaiselle tasavallalle ja sen jokaiselle jäsenmaalle maksimaalinen hyöty. Näitä viittä perusartiklaa ei kuitenkaan voida millään tavoin muuttaa ilman jäsenvaltioiden yksimielistä suostumusta.⁴⁸

Rousseau yllä esittämällä artikloilla on selviä yhtymäkohtia 2000-luvun eurooppalaiseen integraatioprosessiin, ainakin mitä tulee Euroopan unionin kiertävään puheenjohtajuuteen, sen budjettiin sekä unionin sisällä käytössä olevaan yksimielisyysperiaatteen⁴⁹.

Jean-Jacques Rousseauin kansainvälistä politiikkaa käsittelevien kirjoitusten mielenkiintoisimpia osuuksia ovat valistuskirjailijan voimatasapainoa käsittelevät osuudet. Maailmanpolitiikan tutkimuksen parissa voimatasapainoteoriaa on pidetty lähimpänä, mitä oppiaineen sisällä on ollut mahdollista päästä yleisen teorian tasolle selittämään ajasta ja paikasta riippumatonta valtiotoimijoiden ulkopoliittista käyttäytymistä kansainväliseen anarkiaan perustuvassa valtiojärjestelmässä.⁵⁰ Rousseau uskoi monen muun 1700-luvun ajattelijan tavoin, että voimatasapaino piti eurooppalaista valtiojärjestelmää lähes ”automaattisesti” yllä. *Rauhansuunnitelmassaan* hän antoi tästä seikkaperäisen kuvauksen:

Ei olekaan syytä olettaa, että tämä paljon kehuttu tasapaino olisi ihmisen aikaansaannosta tai tietoisesti ylläpitämää. Sen olemassaolo on tosiasia, ja ne jotka eivät ole tarpeeksi voimakkaita rikkoakseen sitä, peittävät itsekkäät tarkoituksensa esittämällä pyrkivänsä pitämään tasapainoa yllä. Mutta olemmepa siitä tietoisia tai emme, tämä tasapainotila on olemassa, ja se ei tarvitse ulkopuolista väliintuloa säilyäkseen. Jos se hetkellisesti murtuisikin yhdestä kohtaa, palautuisi se pian ennalleen toisesta kohtaa.⁵¹

1700-lukua on pidetty tasapainopolitiikan kulta-aikana⁵². Yhtenä syynä tälle on nähty nationalismin vähäpätöisen roolin merkitystä, sillä tämä mahdollisti pienimuotoisten, ”maltillisten”, sotien käymisen, joissa konfliktien kustannukset eivät ylittäneet saavutettuja hyötyjä⁵³.

Toisena keskeisenä syynä voimatasapainon kukoistamiselle ja multipolaarisen valtiojärjestelmän synnylle 18. vuosisadan Euroopassa oli se, että ulkopoliittikka nojasi ennen muuta kansallisiin intresseihin, joita eivät uskonnolliset ideologiat enää samalla tapaa ohjanneet kuin uuden ajan alussa. Näin eilispäivän viholliset saattoivat olla huomisen vihollisia⁵⁴. Silti Rousseau yllä kuvailema tasapainopolitiikan automaattikka oli liioiteltu. Napoleonin sodat (1792–1815) olivat selkeä osoitus vaikeuksista löytää maanosaan tasapaino Napoleonin kukistamiseksi: sen saavuttaminen edellytti seitsemän veristä koalitionsotaa. Tässä mielessä Rousseau ja Kant olivat ylioptimistisia tasapainopolitiikan stabiilisuutta Euroopassa lisäävään voimaan, joskin etenkin Rousseauin kuvaukset ruhtinaiden motiiveista ryhtyä sotaan antoivat lisävalaistusta vallan tasapainon luonteesta 1700-luvun Euroopassa.⁵⁵

⁵⁴ Kennedy 1987, 73.

⁵⁵ Gulick 1967, ix, 36, 84–85, 300, 314.

Euroopan yhteisen arvopohjan vuoksi Rousseau katsoi maanosanlaajuisten valtiopäivien (*Diète européenne*) pohjalta perustettavan valtioliiton, konfедераation, perustamisen mahdolliseksi estämään sotien puhkeamista tulevaisuudessa. Tämä kuitenkin edellytti hänen mukaansa sitä, että ”hallitsijat seurasivat todellisia etujaan” eivätkä toimisi itsekkäästi, jolloin ”omat edut menevät kaiken muun edelle”. Tämän itsekkyyden taustalla Rousseau näki eurooppalaisen valtiojärjestelmän anarkkisen luonteen, jota hän kuvaili *rauhansuunnitelmassa* osuvasti näin:

Sillä vaikka kaikkien ihmisten olisi paljon parempi elää pysyvästi rauhassa, yhteinen turvallisuusvaje, joka vie takeet sodan välttämiseksi, saa jokaisen ruhtinaan ainakin sen aloittamaan itselleen edullisella hetkellä ja torjumaan ennakolta naapurin, joka vuorostaan ei epäröisi toimia samoin itselleen edullisessa tilanteessa. Useat sodat, jopa hyökkäyssodat, ovat näin pikemminkin epäoikeudenmukaisia varotoimia hyökkääjän oman omaisuuden turvaamiseksi, kuin keino ryöstää muiden omaisuutta.⁵⁶

⁵⁶ Rousseau 2010 (Alex Aissaouin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 583.

Rousseau tässä esittämä anarkian logiikka on vanhaa perua. Jo 300- ja 400-luvuilla jaa. elänyt roomalainen sotateoreetikko Flavius Vegetius Renatus kirjoitti sotataittoa käsittelevässä teoksessaan *Epitome rei militaris* (384–389) kuuluisasti: ”Joka haluaa rauhaa, valmistautukoon sotaan”. Nyt 2000-luvulla samasta teemasta käytetään ilmaisua ”ennaltaehkäisevä sota”.⁵⁷ Kuvaus on osoitus myös turvallisuudilemman problematiikasta, mihin Montesquieukin kiinnitti huomiota esityksessään *Lakien henki*⁵⁸.

⁵⁷ Ks. mm. White House 2006, 18.

⁵⁸ ”[...] sillä heti, kun valtio nostaa joukkojen määrää, ympäröivät valtiot toimivat välittömästi samoin, minkä seurauksena kukaan ei voita mitään yhteisen hävityksen edessä” (ks. Montesquieu 2002, 251).

⁵⁹ Ks. Bull 1995, 10, 13.

Jean-Jacques Rousseauin tulkinnoilla eurooppalaisen valtioyhteisön olemuksesta on kaukupohjaa 1950-luvulta alkunsa saaneen maailmanpolitiikan englantilaisen koulukunnan tutkimuksiin. Koulukunnan tutkijoiden keskeisenä kiinnostuksen kohteena on ollut *kansainvälisen valtioyhteisön* käsite, jota on verrattu *kansainvälisen valtiojärjestelmän* käsitteeseen⁵⁹. Käsitteiden välinen ero perustuu järjestelmän sisällä olevien valtiotoimijoiden keskinäisen vuorovaikutuksen asteeseen. Valtioyhteisö ymmärretään tilanteena, missä joukko valtioita tietoisina omista eduistaan ja yhteisistä arvoistaan katsovat toisiaan sitovan

yhteiset säännöt ja instituutiot. Valtiojärjestelmässä sen sijaan valtiot ovat ainoastaan säännöllisessä kosketuksessa ja vuorovaikutuksessa keskenään, mikä saa ne riittävässä määrin reagoimaan ja laskelmoimaan toistensa käyttäytymistä. Kansainvälisestä valtiojärjestelmästä puuttuvat kuitenkin yhteiset instituutiot ja arvopohja.

Hedley Bullin luomaa käsiteparia on sittemmin kritisoitu liiallisesta dogmaattisuudesta, sillä usein valtiojärjestelmien sisältä löytyy molempia elementtejä.⁶⁰ Toinen kritiikki kohdistuu englantilaisen koulukunnan Eurooppa-keskeisiin painotuksiin sekä sen westfalenilaiseen viitekehykseen⁶¹. Rousseauin analyysi 1700-luvun valtiojärjestelmästä nivoutuu yllä kuvattuun debattiin oppiaineen sisällä, ja on varhainen osoitus valtiojärjestelmän kehityksestä kohti nykyistä muotoaan, jossakaan globaalilla tasolla ei 2000-luvullakaan ole vielä päästy kansainvälisen valtioyhteisön asteelle.

Jean-Jacques Rousseauin tulkintoja sodasta

Rousseauin kansainvälisiä suhteita koskevat kirjoitukset sisältävät kaksi esseetyyppistä kirjoitusta *Sotatila syntyy yhteiskuntatilasta* (1756–58⁶²) ja *Katkelmia sodan luonteesta luonnontilassa ja yhteiskuntatilassa* (1756–58), jossa hän siirtyi tarkastelemaan sotaa sosiaalisena ilmiönä. Ne julkaistiin Rousseauin kuoleman jälkeen vuonna 1896. Valistusajattelijan analyysi ei enää nojannut niinkään eurooppalaisen valtiojärjestelmän kuvaukseen. Pikemminkin häntä kiinnostivat ihmislunnon olemus sekä toisaalta luonnontilan ja yhteiskuntatilan suhde ihmisten välisiä konflikteja selittävinä tekijöinä. Valistusajattelijat selkeästi kritisoivat Thomas Hobbesin kyynistä kuvausta ihmislunnon rajattomasta halusta toteuttaa haluunsa, minkä lopputuloksena olisi – ilman vahvan, yhden henkilön tahtoon sidotun valtiovallan olemassaoloa – ”kaikkien sota kaikkia vastaan”.⁶³

Luonnontilalla (*état de nature*) Rousseau tarkoitti ihmisten keskinäisistä alistussuhteista vapaata tilaa vastakohtana valtiossa vallitseville sopimuksille ja normeille. Tässä hän nojasi ennen muuta Samuel von Pufendorfin (1632–94) tulkintoihin. Luonnontilassa asuvat ihmiset ovat toisin sanoen vapaita niistä pidäkkeistä, mitä järjestäytyneessä valtiossa tai kansalaisyhteiskunnassa – kuten se vielä 1600-luvulla ymmärrettiin, sillä ”valtio”-termin käyttö ei vielä tuolloin ollut vakiintunut – eläminen merkitsi. Luonnonoikeudellisen koulukunnan edustajat eivät kuitenkaan tarkoittaneet luonnontilalla täydellistä eristäytymistä muista ihmisistä, vaan yksilön riippumattomuutta erilaisista valtasuhteista. Koulukunnan teesit kuitenkin haastoivat katolisten ajattelijoiden traditioon kuuluneet Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704) sekä André-Michel Ramsay (1686–1743), jotka katsoivat, että ihminen ei koskaan ole ollut täysin muista riippumaton ja että ”tietyt yksilöt on luonnostaan luotu johtamaan, suuren enemmistön ollessa luotu tottelemaan” (Ramsayn mukaan).⁶⁴ Rousseauin lukeutumisesta luonnonoikeudellisen koulukunnan kasvatteihin kuvastaa hyvin *Emile*-teoksen neljäs kirja, missä hän toteaa, että:

⁶⁰ Ks. esim. Buzan 2001, 477; Dunne 2001, 227; Dunne 2008, 276–277; James 1993.

⁶¹ Dunne 2001, 227.

⁶² Rousseau laati tekstit oletettavasti kyseisinä vuosina. Ks. Stelling-Michaud 2003, cxlvi–cxlvii.

⁶³ Ks. mm. Freeden 1991, 272–273.

⁶⁴ Derathé 1995, 125–128, 147, 382.

Luonnontilassa vallitsee todellinen ja kumoamaton yhdenvertaisuus, koska tässä tilassa esiintyvä ainoa erotus ihmisten välillä ei mitenkään voi olla niin suuri, että se saattaisi toisen ihmisen riippuvaiseksi toisesta.⁶⁵

⁶⁵ Ks. Rousseau 1933, 460 (Jalmari Hahlin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 306–307.

Yhteiskuntatilalla (*état civil, état social, état de société*) Rousseau sen sijaan tarkoitti elämää järjestäytyneessä yhteiskunnassa eli valtiossa. Valistusajattelijan keskeinen teesi oli, että ihmisluonto turmeltuu luonnontilasta yhteiskuntatilaan siirryttäessä. Sotaa Rousseau pitikin sosiaalisena ilmiönä: luonnontilassa ihminen on rauhaa rakastava ja varovainen, sotilas hänestä tulee vasta kansalaiseksi tultuaan. Sota oli Rousseaulle toisin sanoen aina valtioiden, ei yksilöiden välinen ilmiö. Hän ei kuitenkaan katsonut ihmisellä olevan luonnontilassa eettis-moraalista arvojärjestelmää, sillä tämä oli juuri tulosta elämästä sivistyksen tilassa (*état civil*).

Rousseau näkemyksen mukaan kansainväliset suhteet olivat sikäli luonnontilassa, että valtiot pitivät tiukasti kiinni suvereniteetistaan eikä ole olemassa niitä ylittävää auktoriteettia valtioiden välisiä kiistoja ratkaisemaan. Tämän taustalla voidaan katsoa olevan Rousseauin käsitys, jonka mukaan valtiojärjestelmästä puuttuvat järjestäytyneiden yhteiskuntien sisällä vallitsevat sopimuksenalaiset pidäkkeet. Siksi kansainvälistä järjestelmää leimaa jatkuva sotatila tai anarkia, joka nojaa vahvimman oikeuteen.

Rousseauin ajattelutavasta heijastui 1700-luvun Euroopassa yleisemminkin vallinnut evolutionistinen teoria, jonka mukaan kulttuuria luovan länsimaisen ihmisen katsottiin kehittyneen villiydestä erilaisien kesyyntymisasteiden kautta sivistykseen. Tämän prosessin aikana eurooppalaiset olivat menettäneet joitakin ”jalojen villien” parissa yhä havaittavia ominaisuuksia kuten sotaisuuden puutteen. Rousseauin pyrkimyksenä oli luonnontilan käsitteellä vertailla luonnonihmistä korruptoituneena pitämäänsä länsimaiseen nykyihmiseen, vaikkei uskonut luonnontilan sinänsä koskaan olleen ideaalissa⁶⁶ muodossa olemassa. Konkreettisesti lähimmän vertailukohdan luonnonoikeudellisen koulukunnan teoretisoimaan luonnontilaan muodostavat metsästäjä–keräilijä-yhteisöt. Nykytutkijoista etenkin Azar Gat (2006), Lawrence Keeley (1996) sekä Steven LeBlanc (2003) ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että myös näiden yhteisöjen sisällä on käyty järjestäytyneitä sotia heimojen välillä, ja että käsitys ”jalosta villistä” on 1700-luvulta periytyvä – osaltaan rousseaulainen – myytti. Esimerkiksi Keeley käyttää termiä ”psykykinen yhtenäisyys” (*psychic unity*)⁶⁷ kuvaamaan ihmisluonnon samanlaisuutta riippumatta ihmis-yhteisöjen järjestäytymisen asteesta.

⁶⁶ Tässä tulee esille 1700-luvun valistusajattelijoiden keskuudessa vallinnut *deismin* vaikutus eli pyrkimys rationalisoida kristinuskoa. Rousseauin kohdalla tämä näkyi kunnioitukseksi uskonnollisia dogmeja kohtaan sensuurin ja uskonnollisten auktoriteettien painostuksen edessä (ks. Starobinsky 2003, 1302).

⁶⁷ Ks. Keeley 1996, 179–180. Ks. myös Gat 2006, 11–12, 13, 16, 25, 30, 35.

⁶⁸ Ks. esim. de Garine 2003, 233.

Ihmisluonnon olemusta koskien Rousseauin sotaa käsitteleviä kirjoitukset ovat näin kiistanalaisia. Vastoin rousseaulaista näkemystä, sodankäyntiä ei antropologisessa tutkimuksessa – vaikka eriäviä mielipiteitä⁶⁸ tutkijoiden välillä edelleen löytyy – pidetä myöhäisenä

⁶⁹ Gat 2006, 11–12, 13, 16, 25, 30, 35; Derathé 1995, 125–128, 135–137; Ibid. 2003, 1517; Keeley 1996, 6–7, 179–180; Lagerspetz 1996, 31; LeBlanc & Register 2004, 12–13, 22, 114–115, 120–123, 127, 228, 230; Sarmela 1993, 18, 24; Suganami 1996, 64–65, 78; Stelling-Michaud 2003, cxlvii, cxlix–cl, 601–602, 610.

⁷⁰ Ks. mm. Collingwood 1994, 82–85.

⁷¹ Rousseau 2010 (Alex Aissaouiin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 612.

⁷² Rousseau 1933, 464. Ks. myös Rousseau 1966, 309.

⁷³ Rousseau 2010 (Alex Aissaouiin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 601–602.

kulttuurisena keksintönä vaan jo ennen maanviljelykseen siirtymistä metsästäjä–keräilijä-yhteisöt taistelivat säännöllisesti toisiaan vastaan.⁶⁹

Toisin kuin useimmat muut valistuksen ajan ajattelijat, kuten Hume, Locke tai Montesquieu, joiden mielestä ihmisluonto oli olemukseltaan substantialistinen⁷⁰ – muuttumaton entiteetti –, Rousseau teki tämän suhteen selkeän erottelun luonnonihmisen ja modernin ihmisen välillä, josta jälkimmäisen kohdalla hän näki selkeää taantumista yhteiskunnan korruptoivan vaikutuksen vuoksi. Tätä hän kuvasi sotatilaa käsittelevän esseensä viimeisillä riveillä näin:

On syytä kysyä, miksi ihmisten tavat turmeltuvat sitä mukaa kuin ymmärrys lisääntyy. Kykenemättä löytämään tähän syytä, filosofeilla on otsaa kieltää tämä tosiasia. On syytä kysyä, miksi sivistyksen pariin tuodut villit eivät jaa meidän intohimojamme eivätkä nautintojamme, ja miksi he eivät välitä lainkaan niistä asioista, joita me niin suuresti tavoittelemme. He eivät tätä koskaan tule selittämään tai sitten he selittävät sen esittämieni periaatteiden kautta. He tuntevat vain sen, mitä näkevät ja he eivät koskaan ole nähneet luontoa. He tietävät erittäin hyvin mitä on olla porvari Lontoosta tai Pariisista, mutta he eivät voi koskaan tietää mitä on olla ihminen.⁷¹

Silti *Emile*-teoksessa Rousseau raotti ihmisluonnon universaalia luonnetta pohtiessaan historian opetuksen merkitystä Emilen kehityksen kannalta:

Historian avulla on hän lukeva sydänten kirjaa turvautumatta filosofien opetukseen. Historian avulla on hän näkevä sydämet [...] Oppiaksemme tuntemaan ihmisiä tulee meidän nähdä heidän toimivan. Maailmassa kuulemme heidän puhuvan; he tuovat ilmi puheensa, mutta peittävät tekonsa. Mutta historiassa ovat he paljastetut ja heitä arvostellaan tekojensa mukaan [...] vertaamalla näet heidän tekojansa heidän puheisiinsa, näemme samalla kertaa mitä he tekevät ja mitä teeskentelevät tekevänsä.⁷²

Rousseauin näkökulma kohdistui tässä kuitenkin modernissa yhteiskunnassa, ei luonnontilassa, elävään ihmiseen.

Kuten yllä on ilmennyt, esseessä *Sotatila syntyy yhteiskuntatilasta* Rousseau esitti kaksi päätesiä: a) ihminen on luonnostaan pelokas ja sotaisuuteen taipumaton; b) ihmisestä tulee sotilas vasta, sitten kun hänestä tulee kansalainen – sota on toisin sanoen valtioiden, ei yksilöiden välinen asia. Hän perusteli näkemyksiään seuraavaan tapaan:

Ihminen on luonnostaan rauhanomainen ja pelokas: vähäisimmänkin uhan edessä hänen ensimmäinen reaktionsa on paeta [...] Kunnia, oman edun tavoittelu, ennakkoluulot, kostonhalu – kaikki nuo intohimot, jotka saavat ihmisen uhmaamaan vaaroja ja kuolemaa, ovat hänelle luonnontilassa vieraita. Vasta muodostettuaan yhteiskunnan muiden ihmisten kanssa, päättää hän hyökätä toista ihmistä vastaan. Ja sotilas hänestä tulee vasta kansalaiseksi tultuaan. Ihmisellä ei näin ole voimakkaita luonnollisia taipumuksia sotia kaikkia kanssaihmiä vastaan.⁷³

Ihmisten välillä ei siis vallitse yleistä sota, ja ihmislajeja ei ole luotu yksinomaan itsetuhoa varten [...] Sota on pysyvä olotila, joka edellyttää jatkuvasti ylläpidettyjä suhteita ja tällaisia suhteita muodostuu vain harvoin ihmisten kesken, sillä yksilöiden välillä kaikki on alituisessa liikkeessä, mikä muuttaa lakkaamatta ihmisten keskinäisiä siteitä ja etuja.⁷⁴

⁷⁴ Mt., 602.

Rousseau oli jo *Eriarvoisuuden yhteiskunnallisia ja sosiaalisia perusteita* (1755) käsittelevässä kirjoituksessaan tuonut esille ajatuksen luonnontilassa olevan ihmisen varovaisuudesta ja rauhanomaisuudesta:

[...] [M]ikään ei ole niin arka kuin ihminen luonnontilassa, että hän on koko ajan peloissaan ja aina valmis pakenemaan vähäisintäkään kuulemaansa ääntä, pienintäkin havaitsemaansa liikettä⁷⁵.

⁷⁵ Rousseau 2000, 41 (Ville Keynään käännöksen mukaan).

⁷⁶ "Sota ei ole siis mikään suhde miehen ja miehen, vaan valtion ja valtion välillä, eivätkä siinä yksityiset ole vihamiehiä muutoin kuin sattumalta; eivät suinkaan ihmisinä, eivätkä kansalaisinakaan, vaan sotilaina; eivät suinkaan isänmaan jäseninä, vaan sen puolustajina." Rousseau 1918, 36–37. Ks. myös Rousseau 2003, 357.

⁷⁷ Ks. Stelling-Michaud 2003, cxlviii–cl.

⁷⁸ Mt., cl.

Rousseau oli esittänyt ajatuksen siitä, että ihmisten välillä ei vallitse yleistä sota – vastakohtana Hobbesin kuvaamalle synkälle maailmalle – niin ikään jo *Yhteiskuntasopimuksesta*-teoksessa⁷⁶. Yllä esitetyistä lainauksista kuvastuu Rousseauin voimakas kriittisyys modernia yhteiskuntaa ja valistuksen ajan edistysuskoa vastaan, vaikkei hän suoranaisesti takaisin luontoon siirtymistä markkinoinutkaan.

Rousseauin sodankäyntiä käsittelevien esseiden ansioksi on viimein luettava se, että hän edisti humanitaarisen oikeuden kehitystä aikana, jolloin sen puolestapuhujia ei juuri ollut. Tyypillisesti aikakauden oppineet – Montaigne, Pascal, Fénelon, La Bruyère, Jurieu – käsitelivät sota kriittisesti pikemminkin terveen järjen kuin sodankäynnin oikeuden ja säälin näkökulmasta.⁷⁷ Tässä mielessä Rousseau oli edelläkävijä, kun lähtökohdaksi otetaan 1800- ja 1900-luvun luotuja sodankäynnin oikeutta koskevia käsitteitä, kuten esimerkiksi sodanjulistus, siviiliväestön suojelu tai sotavankien ja panttivankien kohtelu.⁷⁸ Konkreettisesti näitä oikeuksia Rousseau lähestyi esseessä *Katkelmia sodan luonteesta luonnontilassa ja yhteiskuntatilassa*, missä hän esittää seuraavaa:

Tämä on siinä määrin totta että alamaista, joka ottaisi sanatarkasti sodanjulistuksen sanamuodot ja haluaisi ilman valtuuksia ja valtakirjaa syöksyä ruhtinaansa vihollisia vastaan, rangaistaisiin tai ainakin häntä tulisi siitä rangaista [...] Muukalainen, joka varastaa, ryöstää ja vangitsee alamaisia, julistamatta ruhtinaalle sota ei ole vihollinen vaan roisto. Sillä sodan keskelläkin oikeudenmukainen ruhtinas ottaa itselleen vihollisalueella kaiken sen, mikä kuuluu valtiolle, mutta pitää arvossa ihmisiä ja heidän omaisuuttaan. On oikeus tappaa sen puolustajia niin kauan kuin heillä on aseet kädessä, mutta heti kun he laskevat aseensa ja antautuvat, lakkaavat he ole-masta vihollisia tai pikemminkin vihollisen instrumentteja, ja enää ei vihollisella ole oikeutta heidän elämäänsä.⁷⁹

⁷⁹ Rousseau 2010 (Alex Aissaouin käännöksen mukaan). Ks. myös Rousseau 2003, 345–346.

Jean-Jacques Rousseau – maailmanpolitiikan tutkimuksen klassikko

Jean-Jacques Rousseau'n kansainvälistä politiikkaa koskevat kirjoitukset ovat jääneet melko vähälle huomiolle niiden fragmentaarisen luonteen vuoksi. Tämä osaltaan selittää, miksi Rousseau on usein yksipuolisesti luettu kansainvälisten suhteiden realistisen koulukunnan edustajaksi.⁸⁰ Tässä on sikäli perää, että Rousseau piti Saint-Pierreä naivina ja omaa aikaansa epäkypsänä eurooppalaisen federaation perustamiselle. Jälkimmäisen tavoin hän kuitenkin uskoi valtiosuhteiden kehityksen mahdollisuuteen. Tässä mielessä hän ei ollut realisti sanan kyynisessä mielessä. Nykytutkimuksessa onkin alettu kiinnittää aiempaa enemmän huomiota Rousseau'n ja Saint-Pierren kansainvälisen politiikan teorian yhtymäkohtiin sekä tarpeeseen lähestyä Rousseaua tämän oman aikakauden lähtökohdista: on ongelmallista sijoittaa Rousseau yksioikoisesti joko realistisen koulukunnan edustajaksi realismi–idealismi-akselilla⁸¹. On totta, että Rousseau'n käsitys anarkkisen valtiojärjestelmän valtioita – niiden poliittisesta järjestelmästä⁸² riippumatta – väistämättä korruptoivasta vaikutuksesta oli liioiteltu, samoin kuin esimerkiksi hänen välinpitämätön suhtautumisensa sotateknologian merkitykseen kansainvälisissä suhteissa.⁸³ Silti leimallista Rousseaulle oli, että hän lähestyi kansainvälisiä suhteita huomattavasti kokonaisvaltaisemmin kuin 2000-luvun maailmassa, missä politiikan ja kansainvälisten suhteiden tutkimus ovat vähitellen eriytyneet omiin rajattuihin oppituoleihinsa.

Keskeinen teema Rousseau'n kansainvälistä politiikkaa tarkastelevis-
sa esseissä on sota eurooppalaisten suurvaltojen kesken. Siinä missä se 1700-luvun Euroopassa oli olennainen osa maanosan valtiojärjestelmää, on se 1900-jälkipuolella menettänyt merkitystään. Maailmanpolitiikan tutkimuskirjallisuudessa on jopa alettu puhua ”sodattomuudesta”⁸⁴ (*warlessness*) suurvaltojen välillä, mikä on sidoksissa sodan kustannuksiin, jotka ovat 1900-luvulla teknologisen kehityksen myötä suuresti ylittäneet siitä saatavan hyödyn.

Silti Rousseau'n pohdinnat valtiojärjestelmän anarkkisesta luonteesta, missä valtioiden yläpuolella olevaa ylintä auktoriteettia ei ole, vaikuttavat edelleen ajankohtaisilta ennen muuta Lähi-idän arvaamattoman kehityksen, Intian ja Pakistanin ydinasevarustelun, konfliktiherkän Kaukasuksen, Yhdysvaltain suunnitteleman ohjuspuolustusjärjestelmän sekä syyskuun 2001 terroritekojen ja kansainvälisen terrorismin vastaisen taistelun vuoksi, joka on tuonut voimapolitiikan näkyvämmiin takaisin kansainvälisen politiikan näyttämölle.

Mutta ajankohtaisuus kai kuuluu asiaan, kun kyse on klassikosta.

⁸⁰ Ks. Clark 1989, 73, 75, 77–78; Hoffmann & Fidler 1991, lxxvii.

⁸¹ Ks. esim. Aiko 2006, 105, 118–120.

⁸² Poliittisen järjestelmän ja sodan välillä on selkeä suhde. Tätä tukee Immanuel Kantin ajattelusta johdettu käsitys siitä, että demokratiat eivät ole taipuvaisia käymään sota. Kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa ja diplomatian historiassa teesi on sittemmin saanut vahvistuksensa, joskin ”sodaton” oloilla on vallinnut demokratioiden välillä, ei niinkään demokratioiden ja diktatuurien kesken. Ks. mm. Nye Jr. 2008, 651.

⁸³ Ks. Hoffmann & Fidler 1991, lxxii–lxxvi.

⁸⁴ Ks. Mandelbaum 1998, 26, 28.

LÄHTEET

- Aiko, Yuichi (2006): "Rousseau and Saint-Pierre's peace project: A critique of history of international relations theory". Teoksessa: Beate Jahn (toim.) *Classical Theory in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Annan, Kofi (1999): "Two Concepts of Sovereignty". *The Economist* 18.9.1999, 49–50.
- Bull, Hedley ([1977] 1995): *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Lontoo: Macmillan.
- Buzan, Barry (2001): "The English School: An underexploited resource in IR". *Review of International Studies*, 27, 471–88.
- Clark, Ian (1989): *The Hierarchy of States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collingwood, R. G. (1994): *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press.
- de Garine, Igor ([1994] 2003): "The diet and nutrition of human populations". Teoksessa: Tim Ingold (toim.) *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Lontoo: Routledge.
- Derathé, Robert ([1950] 1995): *J.-J. Rousseau et la science politique de son temps*. Pariisi: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Derathé, Robert ([1964] 2003): "Du Contrat social". Teoksessa: Gagnebin Bernard, Marcel Raymond, François Bouchardy, Jean-Daniel Candaux, Robert Derathé, Jean Fabre, Jean Starobinski & Sven Stelling-Michaud (toim.) *Jean-Jacques Rousseau - Œuvres complètes : III du contrat social, écrits politiques*. Pariisi: Gallimard.
- Dickinson, Goldsworthy L. (1916): *The European Anarchy*. Lontoo: G. Allen & Unwin, Ltd.
- Dickinson, Goldsworthy L. (1926): *The International Anarchy: 1904–14*. Lontoo: G. Allen & Unwin, Ltd.
- Dunne, Tim (2001): *Inventing the International Society: History of the English School*. Lontoo: Macmillan.
- Dunne, Tim (2008): "The English School". Teoksessa: Reus-Smit, Christian & Duncan Snidal (toim.) *The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Euroopan unionin perustuslaki (2004): *Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista*, 13.6.–10.7.2003. <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/cv00850.fi03.pdf>, 21.10.2009.
- Evans, Graham & Newnham, Jeffrey (1998): *The Penguin Dictionary of International Relations*. Lontoo: Penguin Books.
- Freeden, Michael (1991): "Thomas Hobbes". Teoksessa: Bogdanor, Vernon (toim.) *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Gat, Azar (2006): *War in Human Civilization*. New York: Oxford University Press.
- Gulick, Edward ([1955] 1967): *Europe's Classical Balance of Power*. New York: Cornell University Press.
- Hoffman, S. & Fidler, D. (toim.) (1991): *Rousseau on International Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Holsti, K. J. (1994): *International Politics. A Framework for Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- James, A. (1993): "System or Society". *Review of International Studies*, 19, 269–88.
- Keeley, Lawrence H. (1996): *War before Civilization*. New York: Oxford University Press.
- Kende, Istvan (1989): "The History of Peace: Concept and Organizations from the Late Middle Ages to the 1870s". *Journal of Peace Research*, 26(3), 233–247.

- Kennedy, Paul (1987): *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: Random House.
- Kivirauma, Joel (2000): "Suomalaiset vastaukset". Teoksessa: Rinne R., J. Kivirauma & E. Lehtinen (toim.) *Johdatus kasvatustieteisiin*. Helsinki: WSOY.
- Larus, Joel (ed.) (1965): *From Collective Security to Preventive Diplomacy*. New York: Wiley & Sons Inc.
- LeBlanc, Steven & Katherine Register (2004): *Constant Battles: Why We Fight*. New York: St. Martin's Press.
- Mandelbaum, Michael (1998): "Is Major War Obsolete?" *Survival*, 40(4), 20–38.
- Montesquieu, Charles Louis de Secondat ([1748] 2002): *De l'esprit des lois*. Chicoutimi: Édition électronique.
- Morgenthau, Hans ([1948] 2006): *Politics Among Nations*. Boston: McGraw-Hill Higher Education.
- Nye, Joseph S., Jr. (2008): "International Relations: The Relevance of Theory to Practice". Teoksessa: Reus-Smit, Christian & Duncan Snidal (toim.) *The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Post, Hendrik Houwens (1932): *La Société des Nations de l'abbé de Saint-Pierre*. Amsterdam: Uitgeversbedrijf de Spieghel.
- Rinne, R. (2000): "Klassiset kysymykset ja niiden esittäjät". Teoksessa: Rinne R., J. Kivirauma & E. Lehtinen (toim.) *Johdatus kasvatustieteisiin*. Helsinki: WSOY.
- Roosevelt, Grace (1999): "Pacifism and Just War Theory in Europe from the 16th to the 20th Centuries". *Global Policy Forum*. <http://globalpolicy.org/component/content/article/225-general/32383.pdf>, 18.10.2009.
- Rousseau, Jean-Jacques ([1762] 1966): *Emile ou de l'éducation*. Pariisi: Garnier– Flammarion.
- Rousseau, Jean-Jacques ([1762] 1918): *Yhteiskuntasopimuksesta eli valtioiden johtavat periaatteet*. Suomentanut J. V. Lehtonen. Hämeenlinna: Karisto.
- Rousseau, Jean-Jacques ([1762] 1933): *Emile eli kasvatuksesta*. Suomentanut Jalmar Hahl. Porvoo: Werner Söderström.
- Rousseau, Jean-Jacques ([1782–1789] 1938): *Tunnustuksia*. Suomentanut osittain Edwin Hagfors. Jyväskylä: Gummerus.
- Rousseau, Jean-Jacques ([1755] 2000): *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista*. Suomentanut Ville Keynäs. Tampere: Vastapaino.
- Rousseau, Jean-Jacques ([1782–1789] 2002): *Les Confessions II: Livres VII à XII*. Pariisi: Flammarion.
- Rousseau, Jean-Jacques ([1762] 2003): "Du contrat social". Teoksessa: Gagnebin, Bernard, Marcel Raymond, François Bouchardy, Jean-Daniel Candaux, Robert Derathé, Jean Fabre, Jean Starobinski & Sven Stelling-Michaud (toim.) *Jean-Jacques Rousseau - Œuvres complètes : III du contrat social écrits politiques*. Lonrai: Gallimard.
- Rousseau, Jean-Jacques (2010, tulossa): *Jean-Jacques Rousseau – kirjoituksia sodasta ja rauhasta: Saint-Pierren apotin ikuiseen rauhaan tähtäävästä suunnitelmasta (I), Ikuisen rauhansuunnitelman kritiikkiä (II), Jälkikirjoitus Saint-Pierren apotin rauhansuunnitelmasta (III), Sotatila tila syntyy yhteiskuntatilasta (IV), Katkelmia sodan tilasta luonnontilassa ja yhteiskuntatilassa (V)*. Suomentanut Alex Aissaoui. Helsinki: Summakustannus.
- Saint-Pierre, Charles Irénée Castel de ([1713, 1717] 1986): *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*. Tours: Fayard.
- Sarmela, Matti ([1984] 1993): *Kirjoituksia kulttuuriantropologiasta*. Suomen antropologinen seura, Helsinki.

- Sheehan, Michael (1996): *The Balance of Power: History and Theory*. Lontoo: Routledge.
- Starobinsky, Jean ([1964] 2003): "Discours sur l'Origine et les fondements de l'inégalité". Teoksessa: Gagnebin, Bernard, Marcel Raymond, François Bouchardy, Jean-Daniel Candaux, Robert Derathé, Jean Fabre, Jean Starobinski & Sven Stelling-Michaud (toim.) *Jean-Jacques Rousseau - Œuvres complètes : III du contrat social, écrits politiques*. Pariisi: Gallimard.
- Stelling-Michaud, Sven ([1964] 2003): "Ecrits sur l'abbé de Saint-Pierre". Teoksessa: Gagnebin, Bernard, Marcel Raymond, François Bouchardy, Jean-Daniel Candaux, Robert Derathé, Jean Fabre, Jean Starobinski & Sven Stelling-Michaud (toim.) *Jean-Jacques Rousseau - Œuvres complètes : III du contrat social, écrits politiques*. Pariisi: Gallimard.
- Suganami, Hideo (1996): *On the Causes of War*. Oxford: Clarendon Press.
- Suortti, J. & A. Mutanen (1997): *J. J. Rousseau ja Emilen filosofia*. Oulun yliopisto. Kajaanin opettajankoulutuslaitoksen julkaisu A: Tutkimuksia 15.
- Walsh, W. H. (1991): "Immanuel Kant (1724–1804)". Teoksessa: Bogdanor, Vernon (toim.) *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science*. Oxford: Blackwell Publishers.
- White House (2006): *National Security Strategy of the United States*, 16.3.2006. [Http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/nss.pdf](http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/nss.pdf), 21.10.2009.